

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Fuat Sezgin: Arap – İslâm Bilimleri Tarihi I, İstanbul:
Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları
Vakfı Yayınları 2015, XIII + 1072 sayfa.

Dünyaca ünlü İslam bilimleri tarihçisi Fuat Sezgin'in *Geschichte des Arabischen Schriftums* isimli meşhur eserinin ilk cildinin Türkçe tercümesi *Arap – İslâm Bilimleri Tarihi I* adıyla Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı tarafından yayımlandı. Vakıf, 17 ciltlik eserin tamamını tercüme ettirip yayımlamayı hedeflemektedir.

İslam araştırmalarında vazgeçilmez bir referans kaynağı olan ve kısaca GAS olarak bilinen bu eser, klasik dönemde Müslüman âlimlerin bilim ve teknolojiye yaptıkları katkıları, bu medeniyete ait yazılı kaynaklar üzerinden ortaya koymayı hedefleyen büyük bir projenin ürünüdür. GAS 'ta klasik kaynaklarda adı geçip te zamanımıza kadar ulaşmamış pek çok eserle, bunlardan zamanımıza intikal etmiş, ancak hala el yazması halinde bulunanlar hakkında bilgi verilmiştir. Proje basit bir katalog çalışması olmayıp konuyla ilgili tahliller ve değerlendirmelerin yanı sıra, bu eserler üzerine yapılan klasik ve çağdaş çalışmalar hakkında bilgiler de içermektedir. Bu açıdan Sezgin'in eseri, bir medeniyetin düşünce tarihi veya yazılı kültürünün haritası niteliğindedir.

Fuat Sezgin'in 1966'da Frankfurt Üniversitesinde başladığı bu projesini, yaklaşık yarım asırda tamamlamıştır. İlk cildi 1967'de son cildi ise 2015 yılında neşredilen projenin tamamı 17 ciltten (8820 sayfa) oluşmaktadır. Her cildi İslam medeniyetinin çeşitli ilimlerine ait eserlerin tanıtım ve değerlendirilmesine tahsis edilen projenin ilk 9 cildi, başlangıcından beşinci asrın ilk çeyreğine kadar (yaklaşık 430/1038) olan dönemdeki ilmi faaliyetlerin ürünlerini tanıtılmaktadır. Bu bölümün ciltleri 1967-1984 yılları arasında E. J. Brill (Leiden) yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Bu ciltlerin yayım tarihleri ve ele aldıkları konular kısaca şöyledir:

- I.Cilt 1967 (XIII+935 s.): Kıraât, Kur'an İlimleri, Hadis, Tarih, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf.
- II. Cilt 1975, (IX, 807 s.): Şiir
- III. Cilt 1970, (XIX+498 s.): Tıp, Eczacılık, Zooloji, Veterinerlik
- IV. Cilt 1971, (X, 398 s.): Kimya, Botanik, Ziraat
- V.Cilt 1974, (XIV, 514 s.): Matematik
- VI. Cilt 1978, (XI, 521 s.): Astronomi
- VII. Cilt 1979, (XIV, 514 s.): Astroloji, Meteoroloji
- VIII. Cilt 1982, (XII, 389 s.):Leksikografi/ Sözlük çalışmaları
- IX. Cilt 1984, (XII, 406 s.): Gramer

Sezgin'in projesinin ikinci kısmı ise XI – XVIII. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Projenin bu bölümünde Müslüman alimlerin matematik coğrafya, haritacılık, topografya, kozmoloji, beşeri coğrafya, edebi literatür, şiir, eğlence gibi konularda bilim ve teknolojiye olan katkıları ele alınmıştır. Sezgin, projesinin bu kısmıyla ilgili çalışmalarını, halen direktörlüğünü yaptığı Frankfurt J.W.Goethe Üniversitesi bünyesinde 1982'de kurduğu *Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*'de (*Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü*) sürdürmüştür.

2000-2015 yılları arasında tamamlanan ve adı geçen enstitü yayınları arasında çıkan bu kısım ile ilgili toplam 8 cildin muhtevası ve yayım tarihleri kısaca şöyledir:

- X. Cilt 2000, (XXX, 634 s.): Matematiksel Coğrafya ve Haritacılık
- XI. Cilt 2000, (VII, 716 s.): Matematiksel Coğrafya ve Haritacılık
- XII. cilt 2000, (XIII, 362 s.): Matematiksel Coğrafya ve Haritacılık
- XIII. cilt 2011, (VII, 587 s.): Matematiksel Coğrafya ve Haritacılık
- XIV. Cilt 2010, (553 s.): Beşeri Coğrafya
- XV. Cilt 2010, (470 s.): Beşeri Coğrafya
- XVI. Cilt 2015, (XXV, 496 s.): Retorik ve Edebî teori, Şiir, Antolojiler, Edebî nesir
- XVII. Cilt 2015, (X, 524 s.): Eğitim ve Eğlence literatürü

Sezgin, çalışmalarını sürdürdüğü bu Enstitü'de eş zamanlı olarak ana projesinin açılımı niteliğinde olan birçok yan proje de yürütmüştür. Bu çerçevede temel projesinde tanıttığı eserlerin bir kısmının yayımını da gerçekleştirmiştir. Coğrafya, matematik, tabiat ilimleri, astronomi, tıp, kimya, felsefe, tarih, edebiyat gibi alanlarda telif, tercüme, edisyon kritik, tıpkıbasım şeklinde bu amaçla yayımladığı eserlerin sayısı 2000 civarındadır.¹

Tezini daha somut verilere dayandırmak amacıyla Sezgin, 1983'te bu Enstitü'ye bağlı olarak kurduğu müzede Müslüman bilginler tarafından yapılmış aletlerin ve bilimsel araç gereçlerin yazılı kaynaklara dayanarak yaptırdığı numuneleri sergilemiştir. Müzede astronomi, zamanı ölçme, fizik, geometri, optik, coğrafya, kimya, denizcilik, tıp, mimarlık, savaş teknolojisi, mineraloji gibi konularla ilgili 800'den fazla alet ve cihazın reproduksiyonları

¹ Eserlerinin genel bir listesi için bkz. Kenan Seyfi, İslam Dünyasının Gerileme Sebepleri üzerine ünlü Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek, Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (4), s. 76-96.

bulunmaktadır.² 2008 yılında Sezgin'in girişimleri sonucunda İstanbul Gülhane Parkı içerisinde açılan İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi'nde Frankfurt'taki müzede bulunan aletlerin reproduksiyonları sergilenmiştir. 2010 tarihinde İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin faaliyetlerini desteklemek üzere bir de Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı kurulmuştur. 2013 yılında Fatih Sultan Üniversitesi bünyesinde kurulan Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Enstitüsü ise Bilim tarihi alanında lisansüstü eğitim vermektedir.

1967 neşredilen ve şimdiye kadar Arapça ve İngilizce gibi önemli dillere çevrilmiş olan bu eserin, müellifin kendi diline ancak yarım asır sonra tercüme edilebilmiş olması Türkiye'deki ilmi araştırmaların seyri açısından üzüntü verici bir durumdur. *Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı* bu abidevi eseri, tercüme ettirip neşretmekle kuşkusuz hem Türkiye'deki İslam araştırmalarına ciddi bir katkıda bulunmuş hem de onun kıymetli müellifine geç de olsa bir vefa borcunu yerine getirmiş olmaktadır.

Serinin Türkçe'ye tercüme edilen bu ilk cildi, şu başlıklardan oluşmaktadır: Önsöz ve Kısaltmalar (I-XI), Kur'an İlimleri (1-55 ss.), Hadis (59-269 ss.), Tarih Yazımı (273-445 ss.), Fıkıh (449-673 ss.), Kelâm (677-721 ss.), Tasavvuf (725-779 ss.), Kaynakça (783-812 ss.), Kütüphaneler ve Arapça Yazma Koleksiyonları (813-887 ss.), Fihristler (891-1072 ss.).

Kitabın her bölümü, ele alınan konunun tedvin tarihi ve İslamî ilimler arasındaki yeri hakkında bilgi veren genel bir girişle başlar. Ardından konunun Emevî ve Abbâsî dönemi (430/1038'e kadar) müellifler bazında ayrı ayrı incelenir. Kronolojik olarak sıralanan her bir müellif hakkındaki biyografik bilgiler, kaynaklarıyla birlikte mufassal bir biçimde zikredilir. Sonrasında ise müellifin eserleri ve bunların kütüphanelerdeki yazmaları hakkında bilgi verilir. Her bir

² <http://fse.fsm.edu.tr/Prof-Dr-Fuat-Sezgin-Islam-Bilim-Tarihi-Enstitusu-Enstitu-Hakkinda-Fuat-Sezgin-Kimdir->.

eser üzerinde yapılmış şerh, haşiye, muhtasar gibi klasik çalışmalara da işaret edilir. Günümüze ulaşan nüshaları varsa bunların dünya kütüphanelerindeki yerleri gösterilir. Bu kaynakların yeriyile ilgili özellikle Brockelmann tarafından verilmiş hatalı bilgilerin sıklıkla tashih edildiği görülür. Bazen bu eserlere öteki klasik müelliflerce yapılan iktibaslar kaydedilmekte ve daha sonra eğer varsa modern neşirleri, tercümeleri ve hakkında yapılmış araştırmalara işaret edilir. Ekler kısmında bazı eserlerle ilgili Batılı araştırmacılar tarafından yapılmış çağdaş araştırmalara da yer verilmiştir.

Sezgin, 17 ciltlik çalışmasının Türkçe'ye çevrilen bu ilk cildini temel İslam bilimlerinin tanıtımına tahsis etmiş, geri kalan ciltlerin tamamında Müslüman âlimlerin, tarih boyunca bilim ve teknik alanındaki katkılarını ele almıştır. Sezgin tezini sadece İslam kaynaklarına dayandırmamış, başlangıcından itibaren bu alanlarda çalışan pek çok Batılı araştırmacının şahitliğine de başvurmuştur. Onun ağırlıklı olarak bu tür konular üzerinde çalışmasının nedeni, Bilim tarihinde İslam medeniyetinin katkılarının ısrarla görmezlikten gelinmesi veya yok sayılmasıdır.³ Bu projesiyle Sezgin, çalışmalarını temel İslam bilimleri alanının ötesine taşıyabilmiş nadir İslam araştırmacılarından biridir. Zira çağdaş İslam araştırmacılarının çalışma sahası, hala büyük ölçüde tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi temel İslam bilimleriyle sınırlıdır.

Müellif bu çalışmasıyla ayrıca, İslam medeniyetinin başlangıcından itibaren kitap ve ilim merkezli bir kültüre dayandığını ortaya koymak istemiştir. Bu, onun doçentlik çalışması olan *Buhari'nin Kaynakları*'ndaki tezini hatırlatmaktadır. Adı geçen çalışmada Sezgin, yaygın kanaatin aksine Buhari'nin *el-Camiu's-Sahih* isimli eserini şifahi kaynaklara değil, yazılı kaynaklara dayalı olarak tasnif ettiğini ortaya koymaya çalışmıştı. İslam kültürünün yazılı

³ İslam'da Bilim ve Teknik, 4. bs. TÜBA Yayınları, I, XIII.

kaynaklarını bir bütün olarak tanıtmayı amaçladığı bu eseriyle Sezgin, Buha-ri'ye uyguladığı tezini, İslam kültürünün tamamına uygulamış olmaktadır.

Eser, akıcı ve anlaşılır bir üslupla Türkçeye tercüme edilmiştir. Ancak mütercim veya mütercimlerin isimlerinin belirtilmemiş olması bir eksiklik ola-rak durmaktadır. Tercümenin isabeti konusunda –Almanca bilmediğimiz için- bir değerlendirme yapma imkânımız olmamakla birlikte⁴ müteakip ciltlerin tercümesinde dikkate alınacağını umduğumuz redaksiyonla ilgili bazı öneriler-de bulunmayı faydalı görüyoruz.

Tercümede göze çarpan eksikliklerden biri Arapça şahıs ve kitap isimle-rinin yazılışındaki transkripsiyon sorunudur. Şahıs isimlerinin yazılışı genellik-le Türkçe'deki kullanıma uyarlanmaya çalışılmışsa da kitap isimlerinde yarı Türkçe yarı Almanca çevriyazı işaretleri uygulanmıştır. Mesela tercümede *Fedâil al-Şur'an* (s. 20) şeklinde geçen bir kitap ismi, aslında ne tam Almanca ne de Türkçe söyleyişe uygundur. Zira bunun Almanca yazılışı *Fadâ'il al-Qur'ân*, Türkçe yazılışı, DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi) transkripsiyonuna göre *Fezailü'l-Kur'an* şeklindedir. Şahıs isimlerinde de aynı tutarsızlık görülmektedir. Mesela kitabın orijinalinde Zain-ad-Dîn 'Abd-ar-Rahîm Ibn-al-Ḥusain al-'Irâqî olan bir isim, tercümede Zeyneddîn 'Abdurrahim b. el-Ḥuseyn el-'Irâkî (s. 176) şeklinde yazılmıştır. Oysa Türkçe akademik çalışmalarda giderek standart hale gelen DİA imlâsına göre bu isim Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin İraki şek-linde yazılır. Bu transkripsiyon kurallarına göre Arapça terkiplerin imlâsında Türkçe telaffuz esas alınır, apostrof ve tire işareti kullanılmaz. Uzun heceler de Batı dillerinde olduğu gibi â, ü, î şeklinde değil de â, û, î harfleriyle gösterilir.

⁴ Kitabın ekler bölümünde dünyadaki yazma eserler koleksiyonlarındaki nüshaların sayısı verilir-ken Sezgin'e atfen 'benim seçtiklerim' (s. 829), 'benim seçmem' (s. 833), 'benim seçtiklerim' (s. 836) şeklinde sıklıkla kullanılan ifadelerin ne anlama geldiği anlaşılammaktadır. Arapça baskıdan an-ladığımız kadarıyla bu tür ifadelerle (وقد اخترت من هذه المخطوطة) 'bu eser için seçtiğim yazma sayısı...' veya 'bu eserde tanıttığım yazma sayısı...' şeklinde tercümesi daha isabetli olurdu.

Konusu gereği eser zaten kitap ve müellif isimlerinden oluştuğu için bu eksiklikler kitap boyunca yoğun bir şekilde göze çarpmaktadır.

Kitapta redaksiyonla ilgili bazı sorunlar da bulunmaktadır. Mesela s. 8 satır 21'de 's. 552 vd.' ile s. 561 satır 20'de 'bkz. 491' şeklinde orijinal baskıdaki atıflar Türkçe baskıdaki sayfa numaralarına uyarlanmamıştır. Ayrıca orijinalinde bulunmayan köşeli parantez içindeki rakamların niçin konulduğuna dair bir açıklama bulunmamaktadır. Maalesef indeks kısmındaki sayfa numaraları da olduğu gibi tercüme edilmiş, tercüme uyarlanmamıştır.

Transkripsiyonla ilgili eksiklikler, mütercim altı veya üstü noktalı harf örneklerinde olduğu gibi uluslararası transkripsiyonu aynen uygulama isteğinden kaynaklanmış olabilir. Nitekim aynı transkripsiyon Sezgin'in *İslam'da Bilim ve Teknik*⁵ adlı eserinde uygulanmıştır. Kuşkusuz mütercim belli bir transkripsiyonu tercih etme hakkı vardır ancak bu durumda yazacağı bir önsözde bunu belirtmesi, ayrıca tercümenin serüveni, izlenen metot ve esas alınan imlâ gibi açıklamalara yer vermesi gerekir. Belli bir transkripsiyon sistemi kabul edildikten sonra da bunun eserin tamamına aynı şekilde uygulanması beklenir. Önsözde kitaptaki bilgilerin güncellenme ihtiyacı, varsa hata ve tashihler konusuna da değinilebilirdi. Bu konuda en doğrusu müellif Fuat Sezgin'den Türkçe tercüme için kısa bir takrîz yazmasını rica etmektir. Önsözde ayrıca bu kitabın tercüme ve üzerinde yapılan çalışmalara da değinilebilirdi. Bu cümleden olmak üzere Medine İslam Üniversitesi'nde Prof. Hikmet Beşir Yasin başkanlığında yürütülen bir projede *İstidrakât alâ Târîhi't-türâsi'l-Arabî li Fuad Sezgin* isimli 9 ciltlik bir zeyilden⁶ okuyucu haberdar edilmeliydi. Zira bu projeye herhangi bir sebeple Sezgin'in eserinde yer almayan, araştırmacıların bilmekten müstağni kalamayacağı her bir bölümle ilgili yüzlerce eser tespit edilmiştir.

⁵ 4. bs. Tüba Yayınları 2016.

⁶ Cidde: Dâru'l-İbnu'l-Cevzi 1422/2001.

Ayrıca Medine İslam Üniversitesi profesörlerinden Ekrem Ziya Ömeri'nin Sezgin'in bu eseri ve özellikle Buhari hakkındaki tespitlerine dair önemli değerlendirmelerine de değinilebilirdi.⁷ Kuşkusuz Sezgin'in eseri üzerine yapılan bu çalışmalarda tespit edilen eksiklikler onun kıymetini düşürecek nitelikte değildir. Biyografik ve bibliyografik eserler yeni yazmaların bulunmasıyla sürekli güncellenmeye açık olduğu için bu tür eksikliklerin bulunması tabii karşılanmalıdır. Ancak GAS'ı tamamlayıcı nitelikte olan bu ve benzeri çalışmaları bilmenin de, araştırmacıların en tabii hakkı olduğu unutulmamalıdır.

Bu büyük âlim ve muazzam miktardaki çalışmalarını hakkıyla tanıtmak ve takdir etmek elbette ki bu tanıtım yazının sınırlarını aşan bir durumdur. Yüzlerce cilt eser vermiş olan İbn Asâkir, Zehebî, Suyûtî gibi klasik âlimlerin çağdaş bir versiyonu niteliğinde olan Fuat Sezgin ve çalışmalarını tanıtmak, ancak mastır ve doktora tezleriyle mümkündür. Onun sadece GAS adlı bu muazzam eseri, ancak kalabalık araştırma ekiplerinin ortak çalışmasıyla gerçekleştirilecek genişlikte bir projedir. Tek başına bu eseri ortaya koymakla Sezgin, birçok araştırma enstitüsünden hatta üniversiteden daha fazlasını gerçekleştirmiştir. Bundan dolayı ona tek kişilik üniversite demek yanlış olmayacaktır. Bu kıymetli eser nedeniyle ister Batıda ister Doğuda olsun İslam düşünce tarihi üzerinde araştırmalarda bulunacak herkesin bu büyük âlime karşı bir şükran borcu vardır. *Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı* bu eseri tercüme etmekle ilim camiasına büyük bir hizmette bulunmuştur. Bu vesileyle eserin müellifi Fuat Sezgin'e uzun ve hayırlı bir ömür dilerken, geri kalan ciltlerin tercümesinin de en kısa sürede ve daha titiz bir baskıyla araştırmacıların hizmetine sunulmasını temenni ediyoruz.

Prof. Dr. Hüseyin Hansu
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

⁷ Dirasât Tarihiyye, Medine 1983, s.233-248.

